

НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНІ ПАРТІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

З'ясовуються особливості сучасного стану національно-демократичних партій в політичній системі України.

Ключові слова: національно-демократичні партії, політична система, партійна система.

Національно-демократичні партії України – правоцентристські або партії правого центру, що характеризуються прагненнями розбудувати Україну як національну державу з українськими історико-культурними ознаками, з ринковою економікою, демократичною політичною системою, зорієнтовану на європейську та євроатлантичну інтеграцію, в якій буде досягнута гармонійна єдність національних і особистісних інтересів. Пріоритетними цінностями для виділення правоцентристських партій в політичному спектрі України є наступні: національна державність, демократія, українська мова, історія та культура, ринкова економіка, європейська й євроатлантична інтеграція.

На даний час як національно-демократичні можна визначити такі політичні партії України: Українська платформа «Собор» (УП «Собор»), Конгрес Українських Націоналістів (КУН), Народний Рух України (НРУ), Республіканська християнська партія (РХП), Українська Народна Партія (УНП), «За Україну!», Народний Рух України за єдність (НРУ (є)), «Наша Україна» («НУ»), Українська партія (УП), Українська республіканська партія (УРП), Демократична партія України (ДемПУ), Партія відродження села (ПВС), Християнсько-демократичний союз (ХДС), Партія захисників Вітчизни (ПЗВ), Партія «Реформи і порядок» (ПРП), «Національно-демократичне об'єднання «Україна» (НДО «Україна»), «Україна Соборна», Європейська партія України (ЄПУ), «Рідна Вітчизна».

У зв'язку з тим, що зараз спостерігається зниження електоральної ефективності партій національно-демократичного спектра, виглядає досить актуальним дослідження особливостей сучасного становища правоцентристських партій в Україні.

При написанні даної статті ми спиралися, передусім, на роботи класиків політичної науки, які охарактеризували політичні партії як інститути політичної системи: У. Бакеса, Н. Боббіо, Д. ван ден Боома, М. Вебера, К. Джанди, М. Дюверже, О. Кірхгаймера, С. Ліпсета, П. Маїра, Р. Міхельса, Д. Нолана, М. Острогорського, А. Панеб'янка, С. Роккана, Дж. Сарторі. У вітчизняній політології проблеми основних етапів становлення, розвитку, особливостей ідеологічного позиціонування, сучасного стану політичних партій України, в тому числі національно-демократичних, висвітлюються у наукових розвідках Г. Агафонові, Е. Афоніна, К. Диканя, М. Кармазіної, А. Колодій, С. Конончук, В. Лебедюка, В. Мороко, О. Новакової, І. Павленка, Л. Павлової, А. Романюка, О. Рудакевич, С. Сірої, Ю. Шведа, О. Яроша. Однак у цих наукових розвідках не подається комплексна характеристика саме правоцентристських партій в Україні.

Мета статті – з'ясувати особливості сучасного стану національно-демократичних партій в політичній системі України, зокрема визначити періоди в їх розвитку за роллю, яку вони у ній відігравали.

Партії національно-демократичного спрямування здебільшого відносять до ідеологічних (програмних, світоглядних) партій. Виходячи з положень статутів і програм партій правого центру, можна виокремити наступні особливості їх ідеологічного позиціонування: 1) демократичний (помірований) націоналізм як ідейна

основа; 2) опора на християнську філософію та мораль; 3) унітарна національна держава із сильними регіонами; 4) зовнішньополітична орієнтація на Захід (на європейські та євроатлантичні структури); 5) ринкове перетворення української економіки; 6) пріоритет розвитку української мови та української національної культури [13, с. 34]. При цьому виділяються консервативне та ліберальне крило в українській національній демократії. Хоча, варто зазначити, що рівень ідеологічності цих політичних сил є доволі різним. Так, високий рівень ідеологічності спостерігається в таких політичних партіях, як Українська платформа «Собор», КУН, НРУ, РХП, УНП, «За Україну!», НРУ (є), «НУ», УРП, УП, менший – ДемПУ, ПВС, ХДС, ПЗВ, ПРП, НДО «Україна», «Україна Соборна», ЄПУ, «Рідна Вітчизна». Перша група є партіями сильної ідеологічної артикуляції, які у своїй діяльності керуються ідеологічними принципами, а друга – слабкої ідеологічної артикуляції, які у своїй діяльності більше спираються на політичну практику [16, с. 124]. Проте, як зауважують С. Конончук, О. Ярош, «часто назва політичної сили, практичні дії, заяви суперечать одна одній. Партійні програми й політичні ідеології, як правило мають декларативний характер і не відповідають практичній діяльності даної політичної сили» [6, с. 56]. Окрім того, часто дуже важко простежити в національно-демократичних партіях поєднання ідеології на концептуальному, програмному та поведінковому рівнях.

За даними Міністерства юстиції України найструктурованішими з усіх партій національно-демократичного спектра є УНП, яка має 13621 зареєстрованих структурних утворень, «НУ» – 12913, НРУ – 3586, КУН – 2658, УП «Собор» – 1913, НРУ(є) – 1681, ПРП – 1339, ПЗВ – 1052, ХДС – 1035, а менш структурованими є «Рідна Вітчизна» – 843, «Українська платформа» – 497, «За Україну» – 494, «НДО «Україна» – 388, РХП – 297, ЄПУ – 291, УП – 179, «Україна Соборна» – 108, УРП – 33 [4]. При цьому, якщо в першій групі політичних партій зареєстровані регіональні, районні, міські та первинні структурні утворення, то у другій первинні осередки повністю або майже не зареєстровані. Останнє може викликати сумніви щодо дієздатності цих партій. Варто також зауважити, що хоча основна частина партій правого центру й мають зареєстрованою розгалужену структуру первинних осередків, насправді їх створення є, як правило, штучним, а існування формальним [7]. Дуже часто навіть серед легалізованих в областях і районах партійних структур вистачає якщо не фіктивних, то «мертвих», тобто таких, що роками не здійснюють статутної діяльності [3]. Якщо порівнювати кількість зареєстрованих структурних утворень в націонал-демократів з нинішніми українськими парламентськими партіями, то Партія регіонів їх має 31883, ВО «Батьківщина» – 17318, «УДАР Віталія Кличка» – 644, ВО «Свобода» – 627, КПУ – 6989 [4].

За кількістю членів виділяються згідно даних, взятих, насамперед, з партійних сайтів, такі національно-державницькі партії, як «НУ» – понад 254000, ПЗВ – понад 71000, УНП – понад 60000, НРУ – понад 56000, ХДС – 30000, УП «Собор» – близько 30000, КУН – понад 24000. Проте, беручи до уваги незначні успіхи партій української національної демократії на парламентських та місцевих виборах, важко сказати, чи ці дані відповідають дійсності, й цілком імовірно, що вони є значно завищеними. Адже чинне на даний час законодавство в Україні не дозволяє встановити точну кількість членів політичних партій. Зазначимо, для порівняння, що у тих партіях, які мають нині свої фракції у Верховній Раді, вказана така кількість членів: Партії регіонів – 1400000, ВО «Батьківщина» – 600000, «УДАР Віталія Кличка» – 10000, ВО «Свобода» – 15000, КПУ – 111323.

У розвитку національно-демократичних партій за роллю, яку вони відігравали в політичній системі незалежної України, можна виокремити по два періоди відповідно їх піднесення і кризи. Перший період піднесення партій правого центру спостерігався

протягом 1991–2000 рр. і був пов'язаний із здобуттям та розбудовою української державності, а другий – в період президентства В. Ющенка (2005–2010), що було наслідком Помаранчевої революції. Саме тоді націонал-демократи були найширше представлені в державній владі, тобто, мали високий рівень релевантності чи репрезентативності. Нагадаємо, що партію вважають релевантною або істотною (це поняття ввів Дж. Сарторі), якщо вона є важливою для функціонування цілої партійної системи і має потенційну можливість зміни її характеру та напрямку розвитку, фактично бере участь в уряді або ж у парламентській опозиції [16, с. 141]. Першу найглибшу кризу національно-демократичні сили переживали в період другого терміну президентства Л. Кучми (2000–2004) після розгортання «касетного скандалу» та відставки уряду В. Ющенка, а другу – із приходом до влади у 2010 р. Президента України В. Януковича. Кризовий стан характеризується, передусім, втратою позицій націонал-демократів щодо впливу на державну владу, зниженням рівня релевантності партій національно-демократичного спектра, яскравим проявом їх роз'єднаності, розпорошеності, подрібненості. Якщо під час першої кризи провідні на той час правоцентристські партії змогли подолати розбіжності та утворили у 2002 р. виборчий блок «Наша Україна», а у 2004 р. під час президентських виборів склали основу коаліції «Сила народу» та забезпечили перемогу В. Ющенка, то в умовах другої гострої кризи, їм, незважаючи на досить несприятливу для них політичну ситуацію в Україні, ніяк не вдається згуртуватися.

Сучасним партіям національно-демократичного спрямування, як показують дослідження Центру Разумкова, притаманні ті проблеми та недоліки, які стосуються фактично усіх вітчизняних партій: слабкість (відсутність) програмно-ідеологічних засад; регіональний характер підтримки; підконтрольність фінансово-промисловим групам, непрозорість фінансування, політична корупція; відрив від суспільства, невідповідність виборцям представників, обраних до органів влади; тенденція до створення блоків; гіпертрофований характер особистісного чинника; брак внутрішньопартійної демократії [11, с. 21].

За соціологічними опитуваннями, проведеними Центром Разумкова в різні роки, більшість громадян України не довіряють партіям. Головними причинами цього називаються відсутність відповідальності партій за виконання своїх обіцянок, передвиборних програм (60 %) та той факт, що партії не цікавить повсякденне життя людей, вони лише борються за владу (54 %). Так само більшість громадян (56 %) упевнені, що в Україні немає партій, які регулярно звітували б перед виборцями за виконання партійних і передвиборних програм [11, с. 27].

Варто зазначити, що останнім часом у країнах стабільної демократії також падає довіра до політичних партій. Так, в Німеччині, зокрема, незважаючи на демократичну розбудову партій, в їх діяльності занадто велику вагу має партійне керівництво, із двох мільйонів членів партій лише 20–25 % з'являються на партійних зборах; зменшується число членів партій, знижується участь у виборах, збільшується число рухливих виборців, що свідчить про розчарування громадянами діяльністю партій [17, с. 65–66]. Більшість німців вважають, що політики і політичні партії турбуються лише про голоси виборців, а не про долю «маленького німця» [17, с. 83].

На такі недоліки, як деідеологізованість, абсолютно непублічний, закритий характер їх фінансування, недемократичність, притаманні більшості сучасних українських політичних партій, вказує М. Кармазіна. Особливо вона наголошує на непублічному характері фінансування партій. «Партії здаються в оренду (під певні акції чи наступні вибори), – зазначає вчена, – що допомагає повернути кошти, витрачені засновниками на створення мережі осередків у регіонах. Партії сьогодні – товар з високою вартістю, який купується і продається» [5, с. 4].

Національно-демократичні партії все більше перетворюються у партії репрезентації, в яких маса членів обмежується лише участю у виборах, а керує партією невелика група політиків [15, с. 395]. Незважаючи на те, що ці партії є ідеологічно і програмно орієнтованими, у своїй діяльності вони часто підпадають під визначення прагматичних партій, які керуються безпосередньою користю, а не ідеологічними принципами.

Політичні сили національно-демократичного табору досить неефективно виконують свої суспільні функції як політичні партії – електоральну, владарювання, артикуляції та агрегації, програмну, рекрутування політичної еліти, політичної соціалізації. Окрім того, провідні правоцентристські партії за своєю побудовою та стратегіями мають відчутно виражений лідерський та клієнтельно-олігархічний характер [9, с. 536]. Останнє зумовлює те, що такі партії керуються інтересами своїх «босів», «патронів», «олігархів», а не рядових виборців. Хоча у своїх партійних документах деякі національно-демократичні партії декларують, що стратегією їх діяльності у політичному процесі є формування образу «харизматичної партії масового типу, а не партії під лідера кадрового типу»; намагання «добитися сприйняття себе суспільством не просто як електоральної машини, яка забезпечує обрання своїх представників в законодавчі (і представницькі) органи влади для обслуговування бізнес-груп, а як організації для виборця, націлену на постійну співпрацю з ним у різних сферах» [8, с. 28].

Нині в політичній науці існує підхід поділяти партії на масово-бюрократичні та електорально-професійні. Масово-бюрократичні партії – це такі політичні партії, що базуються на провідній ролі партійної бюрократії, активному залученні членів, колегіальному внутрішньому керівництві, фінансуванні за допомогою членських внесків, супутніх структур, груп інтересів та ідеології [20, с. 264]. Електорально-професійні або електорально-бюрократичні партії характеризуються центральною роллю професійних політиків, є електорально орієнтованими, мають слабкі зв'язки зі своїми членами, фінансуються за допомогою зацікавлених груп і державою, зосереджені скоріше на розв'язанні актуальних точкових проблем, ніж на ідеології [20, с. 264]. За цим критерієм національно-демократичні партії, якщо брати до уваги їхню практичну діяльність, можна розглядати як електорально-професійні, оскільки вони будуються здебільшого на штаті політичних менеджерів, що постійно діє, з чітким розподілом функцій [7].

У політичній системі України початку ХХІ ст. має місце тип «всеосяжних» (всеохоплювальних, універсальних) партій, які характеризуються тим, що вони не мають визначеної ідеології, проводять прагматичну щоденну політику і звертаються до якомога ширших прошарків виборців [18, с. 20–41]. Ці партії прийнято називати ще народними. В Україні їм притаманні такі риси: 1) прагнення сформувати значний прошарок прибічників, які більш-менш стабільно підтримуватимуть свою партію на виборах різного рівня; 2) намагання об'єднати якомога ширші прошарки населення і презентувати різні соціальні групи; 3) ці партії не є ідеологічно «розмитими», вони можуть тяжіти до правих чи лівих, акцентувати на тих чи інших пунктах своєї програми та діяльності [10, с. 17]. 3-поміж національно-демократичних партій в період із 2005 до 2009 рр. «всеосяжною» прагнула стати партія НСНУ. Однак усі її спроби трансформуватися у «всеосяжну» партію були зведені нанівець через цілу низку причин. По-перше, не сприяла цьому постійна тактика передвиборного блокування. По-друге, ідеологія «всеосяжної» партії має бути максимально наближена до найпоширеніших у суспільстві цінностей, щоб здобути максимальну електоральну підтримку. Натомість НСНУ, всупереч тому, що в українському суспільстві переважають егалітаристські та патерналістські ціннісні орієнтири, які породжують

соціальний популізм і корпоративізм, виразно утверджував консервативні цінності, чим зменшив свою електоральну привабливість. По-третє, Народний Союз «Нашу Україну» переслідував активний конкурент із розмитою ідеологією та сильною лідерською компонентою – БЮТ, який також прагнув трансформуватися у «всеосяжну» партію та монополізувати політичне поле. По-четверте, до цього призвела поразка лідера партії Віктора Ющенка на президентських виборах 2009–2010 рр., що зменшило вагу її представників на посадах у системі виконавчої влади [6, с. 51, 67, 69]. Окрім «НУ», на статусі народних наголошували ще НРУ й УНП, особливо остання у 2005–2006 рр. Для його підкріплення ці політичні сили активно намагалися і намагаються зараз налагодити якомога тісніші зв'язки з Європейською народною партією – об'єднанням правоцентристських партій країн Європи. На даний час «НУ» та НРУ змогли здобути статус спостерігача при ЄНП.

Деякі партії національно-демократичного спектра як, наприклад, Народний Рух України за єдність, підпадають під визначення партії-спойлера. Принаймні НРУ (є) створювався як партія-спойлер і діяв як партія-підстава під час виборчих кампаній 2002 та 2004 рр. Таку роль на парламентських виборах 2012 р. фактично відігравали «НУ», УНП, КУН.

На сучасному етапі національно-демократичні партії є опозиційними партіями. До речі, за всю історію двадцятирічної української державності вони переважно перебували в політичній опозиції. Відрізнялися на різних етапах лише стратегії, які обиралися ними для досягнення своїх цілей. М'яку стратегію відходу або малих справ націонал-демократи обрали в 1991–1994 рр., коли вони, інкорпоруючись у владу, водночас залишали за собою право критикувати її [12, с. 186]. Пізніше вони більше вдавалися до стратегії протесту, тобто масової мобілізації громадян.

Президентські вибори 2009–2010 рр., місцева електоральна кампанія 2010 р. та парламентські вибори 2012 р. зумовили подальшу трансформацію партійної системи в Україні та фактично започаткували новий етап в її розвитку. Зазначимо, що партійна система – це сукупність усіх політичних партій, які реально змагаються за владу та беруть участь в її реалізації [11, с. 2]. Поняття «партійна система» слід відрізнити від терміну «багатопартійність», яку розуміють як сукупність усіх зареєстрованих політичних партій незалежно від їх реальної політичної значимості [11, с. 2]. На наш погляд, показником приналежності політичної партії до партійної системи є, передусім, її парламентський статус. Нині ним можуть похвалитися з-поміж національно-демократичних партій лише ЄПУ, «За Україну!», НРУ, ПРП. Правда, представники цих політичних сил потрапили до Верховної Ради України не самостійно, а переважно як позапартійні кандидати від ВО «Батьківщина».

Останні парламентські вибори 2012 р. засвідчили занепад національно-демократичних партій, адже зараз жодна із них не проявляє позитивної динаміки. У зв'язку з цим вони остаточно можуть перетворитися на малі неістотні партії, й навіть ефемерні. За класифікацією П. Маїра малими є партії, які отримують від 1 до 15 % голосів виборців, а інші – ефемерними або мікропартіями (до 1 %) та великими (більше 15 %) [19, с. 43]. Неістотні партії – це партії з низьким рівнем репрезентативності, які не є важливими для функціонування партійної системи [15, с. 250–251].

У кращому випадку за правоцентристами залишиться статус регіональних партій. Але й у тих областях (Волинська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька), де національні демократи ще зберігають певний вплив, про що свідчать результати місцевих виборів 2010 р., набуває все більшої популярності крайньоправа партія ВО «Свобода», яка вживає багатьох заходів, щоб перетягнути на свій бік спрямований на національну демократію електорат. Підтвердженням вище описаних тенденцій слугує й те, що під час останніх чотирьох

парламентських електоральних кампаній жодна партія правого центру не продемонструвала здатності самостійно долати виборчий поріг.

З іншого боку, опитування, проведене соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова з 19 до 29 червня 2008 р., показує, що 25,4 % громадян України позитивно ставляться до національно-демократичної ідеологічної течії [14]. Проте на даний час немає політичних сил, які стали б яскравими виразниками цієї ідеології.

У даних умовах, на нашу думку, тільки потужна національно-демократична партія, яка покаже себе єдиною командою, що має популярного лідера, програму з яскравою системоутворюючою ідеєю, розвинену і реальну організаційну структуру, належне фінансове забезпечення, що може гармонізувати інтереси різних соціальних груп, формувати цілі розвитку суспільства, ефективно реалізовувати владу, – здатна згуртувати навколо себе зорієнтований на національно-демократичну ідеологію електорат та посісти належне місце в партійній, а отже, і в політичній системі України. «Для повноцінного та успішного функціонування політичних партій, – як зауважував Т. Стецьків, – необхідні три умови: ідеологія, кадри, фінанси» [1]. Тому, як стверджує В. Бортніков, «політичне майбутнє матимуть ті партії, які виражатимуть суспільні прагнення певних соціальних верств, володітимуть розвинутими регіональними й організаційними структурами з відповідним фінансовим забезпеченням» [2, с. 297].

На даний час національно-демократичні партії є здебільшого правоцентристськими, структурованими, електорально-професійними, опозиційними, легальними, тобто, що діють у межах чинного законодавства, однак із нелегалізованими всіма первинними осередками. Найголовнішими проблемами в їхній діяльності є брак внутрішньопартійної демократії, непрозорість фінансування, фіктивність організаційних структур. Виокремлюються такі особливості ідеологічного позиціонування партій правого центру: демократичний (поміркований) націоналізм як ідейна основа; унітарна національна держава; відстоювання ринкових засад; пріоритетний розвиток української мови та культури; опора на християнські цінності; зовнішньополітична орієнтація на європейські та євроатлантичні структури. Їх можна класифікувати на партії сильної та слабкої ідеологічної артикуляції, консервативне й ліберальне крило. За роллю, яку відігравали партії національно-демократичного спрямування в політичній системі незалежної України, можна простежити відповідно по два періоди їх піднесення (1991–2000 рр.; 2005–2010 рр.) і кризи (2000–2004 рр.; з 2010 р.). Саме кризовий стан, в якому нині перебуває українська національна демократія, може остаточно перетворити фактично всі правоцентристські партії в малі неістотні й навіть ефемерні об'єднання громадян.

1. Бондаренко К. Праві в Україні: запекла боротьба за маргінес [Електронний ресурс] / К. Бондаренко // Незалежний культурологічний часопис «І». — 2000. — Число 16. — Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n16texts/bondar2.htm>.

2. Бортніков В. Політична участь і демократія: українські реалії : монографія / В. І. Бортніков. — Луцьк : РВВ «Вежа», 2007. — 524 с.

3. Дикань К. Демократія і партії. Цілі і засіб [Електронний ресурс] / К. Дикань. — Режим доступу : http://mrkiev.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=293:2012-04-09-19-28-25&catid=1:new.

4. Єдиний реєстр громадських формувань [Електронний ресурс] : Дата оновлення інформації 06.02.2013 р. / Офіційний сайт Міністерства юстиції України ; Державна реєстраційна служба України. — Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/parties> ; <http://www.drсу.gov.ua/party>.

5. Кармазіна М. Чи є партії агентами демократії / М. Кармазіна // Дзеркало тижня. — 2012. — 14–20 січня (№ 1). — С. 4.

Українська багатопартійність: становлення і розвиток // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. — 2012. — Вип. 3. — С. 4–87.

6. Конончук С. Партійна система України: ідеологічний вимір / С. Конончук, О. Ярош ; Український незалежний центр політичних досліджень. — К. : Агенство «Україна», 2010. — 76 с.

7. Лебедюк В. Політичні партії в Україні: Визначення організаційного типу [Електронний ресурс] / В. Лебедюк // Демократичне врядування. Науковий вісник. — 2009. — № 4. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/-DeVr/2009_4/fail/Lebedjuk.pdf.
8. Народний Рух України. Рішення керівних органів Народного Руху України (ухвали, заяви, звернення). Січень – грудень 2008 року / Упорядник І. Шевченко. — К. : Народний Рух України, 2009. — 150 с.
9. Основи демократії : підручник для студентів вищих навчальних закладів / за заг. ред. А. Ф. Колодій. — Львів : Астролябія, 2009. — 832 с.
10. Павленко І. Ідеологічні трансформації провідних політичних партій України / І. А. Павленко // Стратегічні пріоритети. — 2008. — № 1 (6). — С. 13–19.
11. Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції (Доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. — 2010. — № 5. — С. 2–33.
12. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду : монографія / Н. Ю. Ротар. — Чернівці : Рута, 2007. — 472 с.
13. Сіра С. Україна партійна. Політико-географічний вимір / С. Сіра. — К. : Світ успіху, 2004. — 136 с.
14. У політичному спектрі вирізняються окремі, більш або менш самостійні течії. Як Ви ставитеся до наведених ідеологічних течій [Електронний ресурс] : Соціологічне опитування Центру Разумкова, проведене 20–29 листопада 2008 року. — Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php/poll.php?-lng=UKR&poll_id=338.
15. Шведа Ю. Партії та вибори : енциклопедичний словник / Ю. Р. Шведа. — Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. — 750 с.
16. Шведа Ю. Політичні партії : енциклопедичний словник / Ю. Шведа. — Львів : Астролябія, 2004. — 500 с.
17. Grundwissen Politik / Redaktion und Gesamtkonzeption : Ludwig Watzal. — Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung, 1993. — S. 47–88.
18. Kirchheimer O. Der Wandel des westeuropäischen Parteiensystems / O. Kirchheimer // Politische Vierteljahresschrift. — 1965. — № 6. — S. 20–41.
19. Mair P. The Electoral Universe of Small Parties in Postwar Western Europe / P. Mair // Small Parties in Western Europe. Comparative and National Perspectives. — London : Sage, 1991. — P. 42–70.
20. Panebianko A. Political Parties: Organization and Power / A. Panebianko. — Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1978. — 318 p.

Features of the contemporary state of national-democratic parties in the political system of Ukraine are analyzed.

Keywords: national-democratic parties, political system, party system.

Выявляются особенности современного положения национально-демократических партий в политической системе Украины.

Ключевые слова: национально-демократические партии, политическая система, партийная система.